

İran'ın Azerbaycan'da nüfuz arayışı: dini ideolojik bir vaka

Iran's quest for influence in Azerbaijan: a case of religious ideology

● Fidan Namazova¹, ● Mustafa Atatorun²

¹Bilim Uzmanı, Bakü, Azerbaycan

²Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye

ÖZ

İran, çoğunlukla Şii nüfusa sahip Azerbaycan'da nüfuzunu artırmak için dini ideolojik bir kimlik siyaseti uygulamaya çalışmıştır. Söz konusu kimlik siyaseti hem kamu diplomasisi aracılığıyla hem de doğrudan siyasi aksiyonlarla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, İran'ın Azerbaycan'daki nüfuz arayışında dini ideolojisini nasıl kullandığını kapsamlı bir biçimde açıklamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, İran'ın dini ideolojisini kullanarak Azerbaycan'ı etkisi altına almaya çalışmasının Azerbaycan üzerinde açtığı siyasi etkilere de odaklanmaktadır. Çalışma, uluslararası ilişkiler ve dış politikada dinin yeri ve kullanımına ilişkin kavramsal bir çerçeve sunarak, İran'ın dini ideolojisi ve dış politikasını bağlantılandırmaktadır. Sonrasında Azerbaycan'da ortaya çıkan siyasi tepkileri anlamlandırmak adına Azerbaycan'ın din siyasetini ele almakta ve son olarak İran'ın Azerbaycan politikasında dini ideolojiyi tartışmaktadır. Araştırma, birincil kaynaklara dayalı akademik çalışmalar, raporlar, hükümet belgeleri ve haber web sitelerinden yararlanarak bir içerik analizi yapmaktadır. Böylece Azerbaycan ve İran arasındaki karmaşık ilişkilerin siyasi etkilerinin dini ideolojik boyutta nasıl şekillendiği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İran Dış Politikası, Din.

JEL Sınıflaması: F51, N35, Z12

ABSTRACT

Iran's foreign policy approach based on its theocratic regime, and its strategy of Shia geopolitics for expanding the regional area of influence has manifested itself in Azerbaijan. Iran has sought to implement a religious ideological identity politics to extend its influence in Azerbaijan, which has mostly a Shia population. The identity politics in question has been performed through public diplomacy and direct political actions. This study aims to provide an in-depth examination of how Iran utilizes its religious ideology in pursuit of influence in Azerbaijan. Besides, it dives into political impacts on Azerbaijan caused by Iran's endeavour to exercise influence over Azerbaijan. By providing a conceptual framework for the place and employment of religion in International Relations and foreign policy, the study connects Iran's religious ideology with its foreign policy. Afterwards, it deals with the religion policy of Azerbaijan for the sake of interpreting the emergent political reactions in Azerbaijan, and lastly discusses the religious ideology in Iran's Azerbaijan policy. The research conducts a content analysis by using academic works, reports, government documents and news websites. Thus, the study demonstrates how political impacts of the complicated relations between Azerbaijan and Iran have been shaped in a religious ideological aspect.

Keywords: Azerbaijan, Foreign Policy of Iran, Religion.

JEL Classification: F51, N35, Z12

Atıf/Cite this article as: Namazova, F., & Atatorun, M. (2025). Iran's quest for influence in Azerbaijan: a case of religious ideology. *Trakya University E-Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, [Epub Ahead of Print]

*Bu makalede Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen *İran Dış Politikası ve Şii Jeopolitiği: İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dini Politikaları* başlıklı tez çalışmasından yararlanılmıştır.

Editör/Edited by: Adnan Seyaz

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Doç. Dr. Mustafa Atatorun,

Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim

Dalı, Isparta, Türkiye

E-posta: matatorun@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1465-8391

Geliş Tarihi/Received: 30.05.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 22.08.2025

Epub: 09.12.2025

©Telif Hakkı 2025 Yazar. Trakya Üniversitesi adına Galenos Yayınevi tarafından yayımlanmaktadır. Creative Commons Atıf (CC BY) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmaktadır.

Copyright © 2025 The Author. Published by Galenos Publishing House on behalf of Trakya University. Licensed under Creative Commons Attribution (CC BY) 4.0 International License.

1. Giriş

Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkilerin tarihi serencamına bakıldığında karmaşık bir manzara ile karşılaşılacaktır. En başta oldukça sıcak bir şekilde kurulan ilişkilerin, daha sonrasında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalar ve genel olarak Azerbaycan'ın yaşadığı güvenlik sorunları nedeniyle mesafeli ve nispeten soğuk bir hal aldığı söylenebilir. İlişkilerin kurulum aşamasına bakıldığında, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmesinden yaklaşık iki ay sonra, İran İslam Cumhuriyeti, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmî olarak tanımıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov'un ilk yurt dışı ziyaretini yine aynı yıl bitmeden İran'a yapması, Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerine büyük umutlar bağladığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu ziyarette, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik konu başlıkları öne çıkmış ve ilişkilerin kurulum aşamasında iki taraflı olarak çok olumlu ve istekli bir hava oluşmuştur (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 17). Yakınlaşma çabaları 1992'de Mutallibov'un başkanlığında büyük bir Azerbaycan heyetinin İran inkılabının yıldönümü münasebetiyle Tahran'a ziyarette bulunmasıyla devam etmiştir (Nesipli, 2000: 70).

Ebulfez Elçibey'in Haziran 1992-1993 arasında yaklaşık bir yıl süren cumhurbaşkanlığı döneminde ise, ilişkilerde mesafe oluşmaya başlamıştır. Elçibey'in benimsediği Türkçülük ideolojisi, "Birleşik Azerbaycan" görüşü, laik duruşu ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İsrail ile ilişkileri geliştirme çabaları İran'ı endişelendirmeye başlamıştır. Özellikle Azerbaycan'ın takip edeceği böyle bir kimlik siyasetinin İran içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkisi İran tarafından tehdit olarak görülmüştür. Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1992-1994 arasında yoğunlaşan I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında ise İran'ın Ermenistan ile ilişkileri geliştirmeye çalışması, iki ülke arasındaki güven sorununu ortaya çıkarmıştır (Cafersoy, 2001: 116). Özellikle Dağlık Karabağ sorununun iki ülke ilişkilerinde belirleyici olduğunu vurgulamak gerekir. Azerbaycan hem ulusal güvenliğini sağlamak hem de Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ topraklarını geri alabilmek için yürüttüğü askerî siyasi ve diplomatik çabaların bir parçası olarak bölgesel ve küresel düzeyde iş birliği arayışlarına girmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Pakistan, İsrail ve ABD başta olmak üzere diğer Batılı ülkelerle de yakınlaşma içerisinde olmuştur (İsmayılov, 2018; Cavadova, 2014). İran'ın ideolojik ve jeostratejik olarak rekabet halinde olduğu söz konusu ülkelerle çok boyutlu iş birlikleri geliştiren Azerbaycan, kaçınılmaz olarak İran'ın tepkisini çekmiştir.

İran, bölgesel bir sorun olan Karabağ sorununu ilişkilerinde hiç sorun etmemiştir. Karabağ üzerinden İran-Ermenistan ilişkilerini "sorun edilmeyen sorun" olarak tanımlamak

mümkündür (Çelik ve Kebapçıoğlu, 2017: 117). Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarında İran'ın genellikle Ermenistan'a destek vermesi ve ittifak ilişkisi geliştirmek istemesi de (Karataş, 2021: 47) Azerbaycan'ın tepkisine yol açmıştır. Öyle ki, 1991-1992 yılları arasında iki ülke arasında üstlendiği arabuluculuk rolünde bile İran, daha çok ateşkesi sağlayarak Ermenistan lehine olan statükoyu korumaya odaklanmıştır (Ağacan, 1997: 23). Hatta Tahran'da taraflar arasında görüşmeler devam ederken Ermenistan'ın Şuşa ve Laçın gibi şehirleri de alarak işgali genişlettiği görülmüştür (Sinkaya, 2012: 240-241). İran'ın bu tutumunun arkasında çeşitli bölgesel çıkarlarının rol oynadığı düşünülmektedir. Esasında çözümsüzlüğün devamını sağlamak olarak nitelendirilebilecek bir stratejiyi benimseyen İran, böylece hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı kendisine bağımlı kılmayı hedefleyen jeopolitik bir avantaj elde etmek istemiştir. Ermenistan, Dağlık Karabağ ve çevresinde işgal ettiği topraklar sebebiyle Türkiye ve Azerbaycan ile sınırlarının kapalı olmasından dolayı ekonomik ve lojistik ihtiyaçlarını karşılamak üzere İran'a yönelmiştir. Azerbaycan ise, Nahcivan'a ulaşım gibi stratejik gereksinimler için İran'ın topraklarını kullanmak zorunda kalmıştır. Bu durum, İran'ın her iki ülke üzerindeki etkisini artıran bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, çatışmanın devam ediyor olması Azerbaycan'ın dikkatini işgal altındaki topraklarına çevirmesine ve böylece Güney Azerbaycan gibi diğer önemli meselelere yeterince odaklanamamasına yol açmıştır. Bu, İran için ideolojik ve politik açıdan potansiyel bir tehdit oluşturabilecek güçlü bir Azerbaycan'ın ortaya çıkmasını engellemiştir (Keskin, 2020).

İran'ın Ermenistan ile olan ilişkileri, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik politikalarına ve bölgedeki stratejik hedeflerine karşı bir denge unsuru olarak da değerlendirilmiştir. İran, Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik izolasyon politikasını kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak Ermenistan ile olan ilişkilerini stratejik bir düzeye taşımıştır. Böylece, İran ve Ermenistan arasındaki ilişkiler, bölgesel işbirliği ve güvenlik dinamikleri açısından önemli bir rol oynamış ve iki ülke arasındaki dayanışma, bölgedeki diğer ülkelerin politikalarına karşı bir alternatif oluşturmuştur (Monique ve Racimora, 2013: 8-11). İran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımında geçen zaman zarfında önemli bir değişikliğe gittiği söylenemez. Zira II. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında da benzer kaygılarla hareket etmeye devam etmiş, pozisyonu algıları yönetmeye çalışmaktan öteye gitmemiştir. Bu durum da, İran'ın Ermenistan'dan yana siyaset yürüttüğü izlenimini güçlendirmiştir (Başar, 2020; Uygur, 2020).

Güvenlik ve jeopolitik gibi yüksek politika alanlarında çatışan çıkarlara rağmen iki ülkenin diyalog ve diplomasiyi terk ettiği de söylenemez. 1993'te Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı olmasıyla, hem I. Dağlık Karabağ Savaşı'nın

devam ettiği hem de ikili ilişkilerin gergin olduğu dönemde dahi cumhurbaşkanları arasında doğrudan ziyaretler ve görüşmeler yeniden başlamıştır. Diplomatik temasların sonucu olarak ticari, kültürel, bilimsel ve insani yardım gibi alanlarda iş birliği geliştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu diplomatik çabalar İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiş, iş birliği alanlarına enerji ve ulaştırma gibi sektörler eklenmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, 2022).

Tarihsel olarak “mesafeli bir yakınlaşma” içinde süre gelen karşılıklı diplomatik çabaların ötesinde, İran'ın teokratik rejimine dayanan dış politika anlayışı ve buna bağlı olarak bölgesel nüfuz alanını genişletmek için benimsediği Şii jeopolitiği stratejisi Azerbaycan üzerinde kendisini göstermektedir. İran, Şiiliği bir siyasi aktivizm olarak görmekte ve Şii nüfusun yaşadığı Suudi Arabistan, Bahreyn, Irak ve Lübnan gibi farklı ülkelerde bunu kullanmaya çalışmaktadır (Brunner, 2008). Bölgesindeki birçok ülkede nüfuz arayışını o ülkelerdeki kendisine yakın dinî grupları kullanarak sürdüren İran (Louër, 2008), uluslararası otorite arayışı bağlamında Azerbaycan'daki Şii grupları uluslararası aktörler olarak kullanmaya çalışmaktadır (Jödicke, 2017). Söz konusu otorite arayışında kullanılan aktörlerin kamu diplomasisi odaklı bir konumlandırmaya sahip oldukları görülürken; İran'ın Azerbaycan'daki nüfuz arayışı aslında kamu diplomasisinin ötesine geçen doğrudan siyasi aksiyonları da içeren bir stratejiyi yansıtmaktadır. Bu çalışma İran'ın dini ideolojisini Azerbaycan'da nüfuz arayışında nasıl kullandığını hem kamu diplomasisi ve yumuşak güç unsurları bağlamında hem de doğrudan siyasi aksiyonlar bağlamında ele alarak daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirmeye çalışmaktadır. Buradan hareketle de İran'ın uyguladığı dini ideolojik kimlik siyasetinin Azerbaycan'ın üzerinde yol açtığı siyasi etkilere odaklanılmaktadır. Çalışma, uluslararası ilişkiler ve dış politikada dinin yeri ve kullanımına ilişkin kavramsal bir çerçeve sunarak, İran'ın dini ideolojisi ve dış politikasını bağlantılandırmakta, sonrasında Azerbaycan'da ortaya çıkan siyasi tepkileri anlamlandırmak adına Azerbaycan'ın din siyasetini ele almakta ve son olarak İran'ın Azerbaycan politikasında dini ideolojiyi tartışmaktadır. Araştırma, birincil kaynaklara dayalı akademik çalışmalar, raporlar, hükümet belgeleri ve haber web sitelerinden yararlanarak bir içerik analizi yapmaktadır. Böylece Azerbaycan ve İran arasındaki karmaşık ilişkilerin siyasi etkilerinin dini ideolojik boyutta nasıl şekillendiği ortaya konulmaktadır.

2. Uluslararası İlişkilerde Din

1970'li yılların sonuna kadar din ve uluslararası ilişkiler konusu akademisyenler, siyasetçiler ve çoğu insan için önem arz etmeyen bir konu iken, 1979 İran İslam devrimi

bu konunun öne çıkmasında etkili olmuştur. İran'daki bu devrim oldukça sarsıntılı bir uluslararası etki doğurmuştur. “Radikal Siyasal İslam” bir anda uluslararası ilişkilerin önemli bir kavramı haline gelivermiş ve İran'ın özellikle ABD başta olmak üzere Batı dünyasıyla ve diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerini etkilemiştir. İslam'ın uluslararası ilişkilerde görünür olması 11 Eylül saldırıları ve Arap Baharı adı verilen olayların arkasından yaşanan siyasal İslam'ın yükselişiyle daha da pekişmiştir. Fakat sadece İslam değil, ulusların Hindu milliyetçiliği, Hristiyan “medeniyetçiliği” (Haynes, 2021a: 1-3) ve Siyonizm de bugün uluslararası ilişkilerde etkisini gösteren ve tartışılan dini hareketler olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzde dini hareketler uluslararası ilişkilerde hem devlet aktörleri olan hükümetleri hem de devlet dışı aktörleri etkilemektedir. Devletler açısından, iç aktörler olan dini hareketler devletlerin dış politikasına bir girdi olarak görülmekte ve maddi kaygılarla fikirlerin (norm ve değerler) birleştiği bir çıkarı yansıtmaktadır. Devletlerin çoğunluğu seküler eğilime sahip olsa da, Hindistan, İran, İsrail ve ABD gibi dini hareketlerin önemli bir faktör olduğu ülkelerde dış politikada dini etkiler görülmektedir. Bireyler, hareketler ve kurumlardan oluşan devlet dışı dini aktörler de devletler gibi dini bilgiyle beslenip benzer amaçları paylaşmaktadırlar. Hem içeride hem de uluslararası alanda etki peşinde olan bu aktörler devletlerle birlikte uluslararası ilişkilerde inanç konularını gündeme getirmektedirler (Haynes, 2021b: 5-6).

Dinin bireysel ve toplumsal değerleri üretme ve etkileme rolü nedeniyle devletlerin dış politikalarının formülize edilmesinde ve uygulanmasında anahtar bir role sahip olduğu söylenebilir. Esasen din, bireyler ve gruplar açısından önemli bir değer yönelim kaynağıdır. Bu da dini toplumsal ve siyasi açıdan kullanılabilecek bir faktör haline getirmektedir (Haynes, 2021b: 7). Küreselleşme sürecinin getirdiği imkanlarla gelişen iletişim ve artan etkileşim, dinin hem kültürel hem de politik alanlarda daha geniş bir etki yaratmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde dini hareketler ve liderler, hem yerel hem de küresel çapta geniş kitleleri etkileyen ve harekete geçiren güçlü aktörler haline gelmiştir. Böylece din, geleneksel bir inanç sistemi olmanın ötesinde, ulusal kimliklerin şekillenmesinde, dış politikanın belirlenmesinde ve toplumsal dinamiklerin yönlendirilmesinde kritik bir sosyopolitik olgu haline getirmiştir.

İç politikadaki büyük etkisi göz önünde bulundurularak dinin uluslararası çıktılar üzerinde de etkili olacağı ve bunun politika yapıcılarını güdüleyebileceği açıktır (Fox ve Sandler, 2004: 168). Bu, doğrudan dini dış politikanın bir aracı haline getirmektedir. Dini açık bir şekilde dış politika aracı olarak kullanan ülkelerin başında İran gelmektedir. Başta Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen olmak üzere neredeyse bütün Orta

Doğu'daki Şia inancına sahip veya bu inanca yakın halklar üzerinde etkisini göstermektedir. Böylece İran, söz konusu ülkelerde iç siyaseti etkileyebilme kapasitesine sahip olarak dış politika amaçlarına ulaşmada belirgin bir avantajı elde etmiş olmaktadır.

Dinin en çarpıcı örnek olan İran'da olduğu gibi, bu şekilde kullanımı yumuşak güç kavramını çağrıştırmaktadır. Kavramın babası olan Joseph Nye yumuşak gücü, istenilen zorlama veya bedel ödeme yoluyla değil çekicilik yoluyla elde edilebilmesi olarak tanımlamaktadır. Çekicilik ise bir ülkenin kültürü, siyasi idealleri veya politikalarından ileri gelmekte ve ülkenin politikasını meşru hale getirmektedir (Nye, 2004). Yumuşak gücün değerleri, inançları ve fikirleri kapsadığı anlaşılmaktadır. Bunların iyi bir şekilde uygulanması da iknayı ve birlikte hareket etme olanağını doğuracağı açıktır (Haynes, 2021b: 18). Nye (2004), organize dini hareketlerin asırlardır yumuşak güce sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dini yumuşak güçler olan Hristiyan ve Müslüman dini misyonlar uluslararası etkiye sahip olmuş ve halkların dini normlarını, değerlerini ve inançlarını değiştirmeye çalışmışlardır (Haynes, 2021b: 19). Bütün bu etki kapasitesi dinin devletler tarafından stratejik bir araç olarak görülmesini sağlamıştır.

Gerçekten de ülkelerin birbirlerini toplumsal olarak etkileme çabaları stratejik mahiyet taşımaktadır. Genel olarak kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi çabaları bu düzlemde okunmalıdır (Eken, 2015). Kamu diplomasisinin bir kolu olarak kültürel diplomasi de dini öğeleri içermesi bakımında devletlerin uygulamaları arası arasına girmiştir. Dini miras ve dini etkinlikler, devletler arası kültürel alışverişi teşvik eden ve uluslararası ilişkilerde köprüler kurulmasına yardımcı olan önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu tür dini temelli etkileşimler, farklı kültürler ve toplumlar arasında karşılıklı anlayış ve saygının artmasına hizmet etmekte ve daha geniş kapsamlı politik ve ekonomik iş birliklerinin zeminini hazırlamaktadır. Kültürel diplomasi çerçevesinde dini etkinlikler, toplumlar arasında diyalog ve hoşgörünün güçlendirilmesine katkı sağlarken, devletlerin uluslararası imajlarını da pekiştirmektedir (Haynes, 2016: 95). Din bu bağlamda, uluslararası arenada devletlerin kültürel ve politik nüfuzlarını artırmalarına yardımcı olan etkili bir diplomatik araç haline gelmektedir.

Kültürel diplomasi dışında kamu diplomasisinde yumuşak güç için kullanılan başka araçlardan da söz edilebilir. Bunlardan birisi eğitim programları olup, yabancı öğrencilere sunulan burslar, uluslararası değişim programları ve akademik işbirlikleri, ülkeler arasındaki ilişkilerin derinleşmesine ve uzun vadeli bağların kurulmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeler, yükseköğretim kurumları aracılığıyla diğer ülkelerin genç kuşaklarını etkileyerek, kendi kültürel ve politik değerlerini tanıtmakta

ve böylelikle uluslararası alanda daha geniş bir destek ağı oluşturmaktadır (Altbach ve Knight, 2007: 295). Bir başka yumuşak güç aracı da medyadır. Medya kuruluşları, bir ülkenin politikalarının, kültürel değerlerinin ve dünya görüşünün diğer ülkeler tarafından nasıl algılandığını doğrudan etkilemektedir. Uluslararası yayın yapan medya organları, kendi ülkelerinin veya bölgelerinin perspektiflerini küresel izleyici kitlesine sunarak, ilgili ülkelerin yumuşak güç unsurlarını pekiştirmektedir (Seib, 2012: 77). Hem eğitim programları hem de medya dini diplomasinin araçları olarak kullanılabilir ve hedef halklar ve ülke üzerinde etki sağlaması beklenmektedir.

3. İran'ın Dini İdeolojisi ve Dış Politikası

1979 yılında İslam Devrimi'nin gerçekleştiği İran'da İslam'ın Şia yorumuna dayalı şeriat kanunlarına dayanan teokratik bir yönetim sistemine geçiş yapılmıştır. Böylece Şii İslam anlayışı İran'ın dini ve ideolojisi haline gelmiştir. Resmi adını İran İslam Cumhuriyeti olarak değiştiren devlet, benimsediği bu dini ideolojiyi iddialı bir şekilde savunma ve yayma hedefini de ortaya koymuştur. Devrim lideri Ayetullah Humeyni, devrimi sadece İran'la sınırlı görmeyerek, tüm Müslüman dünyasına hitap eden evrensel bir hareket olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, İran'ın dış politikası din unsurunu bir dış politika aracı olarak kullanarak, Batı'nın etkisinden uzaklaşmış ve Orta Doğu ile Basra Körfezi'ne odaklanmıştır. Humeyni'nin devrim sonrası verdiği mesajlar, devrimin tüm Müslümanların ortak çıkarlarını temsil ettiğini ve İran'ın İslam dünyasında kültürel, ekonomik ve sosyal alanda birlik sağlama misyonunu üstlendiğini vurgulamıştır. Humeyni'nin bu söylemleri, İran'ın yeni anayasasında da kendine yer bulmuş; anayasa, millet tanımını etnik kimlikten ayırarak tüm Müslümanları tek bir millet olarak kabul etmiştir. Bu yaklaşımla İran, kendisini İslam dünyasının lideri ve koruyucusu olarak konumlandırmış ve İslam dünyasında bir birlik sağlama hedefi gütmüştür (Abrahamian, 2008: 162). Bu kapsamda İran, izlediği Şii nüfusunun ve etkinliğinin bölgede ve dünyada artması politikasıyla etki kapasitesini artırmaya yönelik dış politika izlemiştir (Çaylı, 2016: 70).

Humeyni'nin "devrim ihracı" politikası, İran'ın komşu ülkelerdeki Şii topluluklarla güçlü bağlar kurmasına ve bu toplulukları destekleyerek kendi nüfuz alanını genişletmesine olanak tanımıştır. Özellikle Lübnan'da Hizbullah'ın kurulması ve desteklenmesi, İran'ın bölgesel stratejisinin somut bir göstergesidir (Norton, 2007: 477). Bununla birlikte, İran'ın Şiiliğin etki alanını genişletme stratejisi, 1980'de Irak'ın İran'a karşı savaş açmasının temel nedenlerinden biridir. Sünni olan Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak, İran'ın bölgesel Şii nüfusunu kısıktırma potansiyeline karşı koymak ve kendi iç güvenliğini sağlamak amacıyla askeri bir tedbir alarak İran'a müdahale etmiştir.

Çıkan bu savaş neticesinde, ikili ilişkiler ve bölge oldukça istikrarsız bir sürecin içine girmiştir (Karsh, 2002:89). Bölgedeki birçok Sünni devlet İran'ın bu ideolojik yayılcı politikasını bir tehdit olarak algılanmış ve İran'a karşı bir dizi siyasi ve askeri önlem almışlardır. Bu durum, Orta Doğu'daki mezhep çatışmalarının ve siyasi gerilimlerin artmasına neden olmuş, bölgedeki istikrarı olumsuz yönde etkilemiştir (Hunter, 2010: 211). Buna rağmen İran, Şii militan grupları destekleyerek bu grupların bölgedeki Sünni yönetimlere karşı etkili bir muhalefet gücü oluşturma politikasından geri adım atmamıştır.

Özellikle Irak, Lübnan, Suriye, Yemen ve Bahreyn gibi ülkelerde İran'ın desteğiyle hareket eden gruplar, bölgesel politikalarda önemli aktörler haline gelmiştir. İran'ın bu stratejisi, Orta Doğu'daki diğer ülkelerle olan ilişkilerinde sürekli bir gerilim kaynağı olmuştur. İran'ın bölgesel politikaları, hem Sünni hem de Şii nüfusu olan ülkelerde iç siyasi dengeleri etkileme potansiyeline sahip olduğu için, bu politikalar sık sık eleştirilmekte ve bölgesel güvenlik endişelerine yol açmaktadır. Nitekim Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi Sünni yönetimlerin hakim olduğu ülkelerde Şii gösterilerin ortaya çıkması durumu daha da ciddi hale getirmiştir (Wehrey, 2013). Ortaya çıkan güvenlik endişelerinin neticesi olarak başta Suudi Arabistan olmak üzere bazı Sünni devletler İran ile stratejik rekabete girmişler bunun neticesinde Yemen ve Suriye gibi ülkelerde mezhep temelli iç savaşlar ortaya çıkmıştır.

İran, Batı ile olan ilişkilerinde de dini ve ideolojik söylemlerini kullanmıştır. Uzun yıllardır nükleer programı sebebiyle Batı ile yaşadığı gerilimlerde, İran yönetimi sık sık ülkenin egemenlik haklarını ve İslami değerlerini vurgulayarak ulusal birliği sağlamaya çalışmıştır. Bu durum, İran'ın uluslararası izolasyona ve yaptırımlara karşı direncini artırmıştır (Chubin, 1994: 78). İran'ın iç ve dış siyasetinde din eksenli bir politika benimsemesi, ülkenin birleştirici bir unsuru olarak öne çıkmakla birlikte, aynı zamanda potansiyel zayıflıklarını da ortaya koymaktadır. İran, dış politikasında Şii'likten faydalandığında, diğer İslami unsurları göz ardı edebilmekte ve bu durum Sünni çoğunluğa sahip ülkelerle ilişkilerinde gerilimlere yol açmaktadır. Aynı şekilde, Fars kültürünü ön plana çıkardığında, Fars kökenli olmayan Şii gruplarla çatışma riski ortaya çıkmaktadır. Bu durum, İran'ın çok etnisteli yapısı göz önüne alındığında, iç siyasette de kırılganlıklara neden olabilmektedir. Özellikle Azerbaycan Türkleri gibi önemli etnik gruplar, İran'ın Şii söyleminin dışına çıkıp etnik milliyetçilik yapması durumunda, merkezi hükümetle ciddi sorunlar yaşayabilmektedir (Khosravi, 2008: 33).

Ayrıca, İran'ın kültürel diplomasi çabaları da dini ve tarihi mirasını ön plana çıkararak ülkenin yumuşak güç kapasitesini artırmayı hedeflemiştir. Uluslararası konferanslar, kültürel

etkinlikler ve akademik iş birlikleri aracılığıyla İran, İslam medeniyetine katkılarını ve Şii İslam'ın kültürel zenginliğini tanıtmaya çalışmıştır. Bu çabalar, İran'ın küresel imajını olumlu yönde etkilemeyi ve uluslararası toplumla daha yapıcı ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Ancak, İran'ın bu stratejileri uluslararası alanda farklı tepkilere yol açmıştır. Bazı ülkeler ve uluslararası örgütler, İran'ın bölgedeki etkinliğini istikrar bozucu olarak değerlendirmiş ve İran'a karşı ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamıştır. Diğer yandan, bazı aktörler ise İran'ın bölgesel sorunların çözümünde önemli bir ortak olabileceğini savunmuş ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesini teşvik etmiştir (Ehteshami ve Zweiri, 2007: 109).

Batı tarafından, rejimi zayıflatmak için İran'a yıllardır uygulanan yaptırımların, rejimin içeride meşruiyetini artırıcı etkisi olduğunu belirtmek gerekir (Borszik, 2016). Özellikle ekonomiyi hedef alan yaptırımlara tepki olarak İran'ın teknoloji ve sanayi alanında yerelleşme çabalarının arttığı, bunun ülke çapında desteklendiği gözlemlenmiştir (Majidpour, 2013). Çünkü rejim elitleri söz konusu yaptırımların İran'ın bilimsel ve teknolojik bakımdan geri bırakmak amacı taşıdığı söylemini benimsemişler ve bunu ulusal ve varoluşsal bir dış sorun olarak göstermişlerdir (Takeyh ve Maloney, 2011: 1306). Bu durum da değişen hükümetlerden bağımsız olarak İran'ın dış politikasında dini ideolojik yaklaşımı benimsemesine katkı veren bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Yumuşak güç bağlamındaki bölgesel nüfuzunu artırma stratejisinde İran, ideolojik retoriklerden ziyade din, mezhep, kültür ve tarihsel bağlar gibi daha geniş ve kapsayıcı unsurları kullanarak yumuşak güç kapasitesini genişletmektedir. Bu yaklaşım, İran'ın sadece siyasi veya ekonomik bir aktör olmanın ötesinde, kültürel ve dini bir merkez olarak da bölgede önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. İran, tarihsel ve kültürel bağları güçlendirerek, bölgesel bir çekim merkezi oluşturma amacına hizmet etmiş ve bu süreçte farklı topluluklar ve ülkelerle derinleşen ilişkiler kurmuştur (Hunter, 2010: 56).

İran, kültürel diplomasi, dini liderlik ve tarihsel bağların yeniden canlandırılması gibi yollarla, etki alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Bu strateji, İran'ın bölgesel ve uluslararası politikadaki gündemlerini desteklemek, müttefikler kazanmak ve düşmanlarını izole etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, İran, düzenlediği kültürel festivaller, eğitim programları ve dini toplantılar aracılığıyla bölge ülkelerindeki topluluklarla etkileşim kurmakta ve bu etkileşimleri siyasi ve dini nüfuzunu artırmak için bir platform olarak kullanmaktadır. Ayrıca, medya ve iletişim araçlarını etkili bir şekilde kullanarak, İslam Devrimi'nin değerlerini ve İran'ın dış politika görüşlerini yaymıştır. Press TV ve Al-Alam gibi uluslararası yayın yapan televizyon

kanalları, İran'ın bölgesel ve küresel mesajlarını iletmede önemli bir rol oynamaktadır (Semati, 2008: 67).

Bunun yanı sıra, İran, eğitim ve kültürel değişim programları aracılığıyla da yumuşak gücünü artırmaya çalışmaktadır. İran üniversiteleri, uluslararası öğrencilere burslar sunmakta ve dini eğitim kurumları aracılığıyla Şii İslam'ın öğretilerini yaymaktadır. Bu eğitim faaliyetleri, İran'ın ideolojik ve kültürel etkisini artırmakta ve uzun vadede bölgedeki nüfuzunu pekiştirmektedir (Alzubaidi ve Mohammadi, 2020: 9324). İran'ın yumuşak güç stratejisi, aynı zamanda ekonomik ve insani yardım faaliyetlerini de içermektedir. Özellikle komşu ülkelerdeki altyapı projeleri ve insani yardım çalışmaları, İran'ın bölgedeki pozitif imajını güçlendirmeye yönelik çabalarını yansıtmaktadır. Bu faaliyetler, İran'ın bölgesel iş birliğini teşvik etme ve güven inşa etme hedefleriyle uyumludur (Chubin, 1994: 83-84).

İran dışındaki Şii topluluklar ise bulundukları ülkelerde genellikle azınlık konumunda bulunmuş ya da yönetimden uzak tutulmuşlardır. Bu durum, birçok Şii topluluğunu İran'a yakınlaştırmış ve İran'ın desteğine olan ihtiyaçlarını artırmıştır. İran, özellikle devrim sonrasında bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve dış politikasında Şii nüfusu etkili bir araç haline getirmiştir. İran'ın özellikle Irak, Bahreyn, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii topluluklarla kurduğu ilişkiler, bölgedeki nüfuzunu genişletme stratejisinin temel taşlarından biri olmuştur (Nasr, 2006: 71). Bu strateji kapsamında, İran, Lübnan'da Hizbullah'ın kuruluşuna destek vererek bölgedeki varlığını pekiştirmiştir. Hizbullah, sadece bir silahlı örgüt değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal hizmetler sunan bir parti ve yapı olarak Lübnan'daki Şii topluluğun temsilcisi haline gelmiştir. Irak'ta ise, Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinin ardından İran, Şii siyasi partiler ve milis grupları aracılığıyla ülkedeki etkinliğini artırmıştır. Bahreyn'deki Şii çoğunluğun Sünni monarşi tarafından yönetilmesi, İran'ın bu ülkedeki muhalif hareketlere destek verme potansiyelini gündeme getirmiştir (Wehrey, 2013: 96).

ABD ve İngiltere'nin 2003'deki Irak'ı işgali ile birlikte İran'ın bölgesel bir Şii jeopolitiği inşasının önünün tamamen açıldığı söylenebilir. 2010 yılında başlayan "Arap Baharı" süreci ve IŞİD gibi terör örgütlerinin varlığı ile bu inşa girişiminin daha da güçlendiği söylenebilir. Bu dönemde İran'ın Şii kimliği ve Şii-Sünni ayrımı konusundaki tutumu daha belirgin hale gelmiştir. İranlı yetkililer, Şii jeopolitiğini stratejik bir alan olarak tanımlamış ve İran'ı dünya Şiiiliğinin koruyucusu ve lideri olarak gösterme eğilimi taşımışlardır. Bu yeni yaklaşım, İran'ın hem bölgesel politikalarında hem de uluslararası alandaki algısında önemli değişiklikler yaratmıştır (Şen, 2012: 97-98). İran, özellikle dışlanmış ve baskı altında yaşayan dünya Şiiilerinin haklarını savunma görevini üstlenmiş ve bu toplulukların sorunlarını kendi

ulusal güvenlik ve dış politika gündemine taşımıştır. Bu söylemin benimsenmesi, İran'ın bölgedeki Sünni çoğunluklu devletlerle ilişkilerinde gerilimler yaratmış, ancak Şii azınlıkların bulunduğu ülkelerde İran'a olan sempati ve desteği artırmıştır. Bu politika, bölgesel dengeleri etkileyen önemli bir faktör haline gelmiş ve Şii toplulukların hak arayışlarını uluslararası platformlarda daha görünür kılmıştır (Milani, 2013: 81-82). Bu gelişmeler, İran'ın dış politikasında Şii kimliğinin daha belirgin hale gelmesine ve mezhepsel dinamiklerin bölgesel politikada daha fazla öne çıkmasına sebebiyet vermiştir. İran, Şii toplulukların bulunduğu ülkelerde siyasi ve askeri etkisini artırmış ve bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çevirmeye çalışmıştır.

4. Azerbaycan'ın Din Siyaseti

Azerbaycan Cumhuriyeti, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, devletin temel hukuki ve siyasi yapısını belirleyen anayasayı 12 Kasım 1995 tarihinde halk oylamasıyla kabul etmiştir. Bu Anayasa, modern ve demokratik bir devlet olma yolunda önemli adımlar atarak, din-devlet ilişkilerini de laiklik ilkesi çerçevesinde düzenlemiştir. Anayasa'nın 18. maddesi, dinin devletten ayrılığı ilkesini açık ve net bir şekilde vurgulayarak, din özgürlüğü ve devletin tarafsızlığı konusunda temel hükümler içermiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 1995, md. 18).

Günümüzde Azerbaycan, nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkedir. Resmi istatistiklere göre, nüfusun yaklaşık %96'sı Müslümandır. Geri kalan %4'lük kısım ise dini azınlıklar olarak bilinen Hristiyanlar, Yahudiler, Bahailer ve diğer dini gruplardan oluşmaktadır (Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan, t.y.). Azerbaycan'daki Müslümanların yaklaşık %85'i Şii mezhebine mensuptur. Özellikle Caferi mezhebi, Safeviler döneminden itibaren devlet desteğiyle yaygınlaşmış ve günümüzde de ülkedeki baskın mezhep konumundadır (İsmayılov, 2012: 47). Müslüman nüfusun geri kalan %15'i ise Sünni olup, bu grup içinde Hanefi ve Şafii mezheplerine mensup kişiler bulunmaktadır. Hanefi mezhebi, özellikle kuzey bölgelerde ve Bakü'de etkiliyken, Şafii mezhebi daha çok Dağlık Karabağ ve Güney Azerbaycan bölgelerinde görülmektedir (Mammedov, 2018: 63).

Azerbaycan'daki dini azınlıklar, genel olarak geleneksel dinler ve geleneksel olmayan dinler şeklinde iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Geleneksel dinler kapsamında değerlendirilen Ortodoks Hristiyanlar ve Dağ Yahudileri, uzun bir tarihsel geçmişe sahip olmaları ve ülkenin kültürel mirasında önemli bir yere sahip olmaları nedeniyle özel bir konuma sahiptirler (Yunusov, 2004: 45). Bu dini gruplar, Azerbaycan hükümeti tarafından diğer dini topluluklar gibi eşit muamele görmekte ve dini faaliyetlerini yasal çerçevede

özgürce yürütebilmektedirler. Devletin laiklik ilkesi gereği, dinler arasında ayırım yapmaksızın tüm dini topluluklara eşit davranması, bu grupların hak ve özgürlüklerinin korunmasında önemli bir etken olmuştur (Qurbanlı, 2021: 7-8). Azerbaycan hükümeti, Ortodoks Hristiyanlar ve Dağ Yahudileri gibi geleneksel dini azınlıkların ibadethanelerinin bakım ve onarım çalışmalarına finansal destek sağlamaktadır. Bu tür yardımlar, devletin dini çeşitliliği ve hoşgörüyü teşvik eden politikalarının bir yansımasıdır. Örneğin, Bakü'deki Kutsal Müron Taşıyan Kadınlar Kilisesi ve Kuba bölgesindeki Dağ Yahudileri Sinagogu gibi ibadethanelerin restorasyonu, devlet desteğiyle gerçekleştirilmiştir (Musavat.com, 2009). Bu politikalar, Azerbaycan'ın çok kültürlü yapısının korunmasına ve toplumsal barışın pekiştirilmesine katkı sağlamaktadır. Dini azınlıkların haklarının korunması ve dini özgürlüklerin sağlanması, ülkedeki hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün güçlenmesine olanak tanımaktadır (Babayeva, 2020: 6).

Bağımsızlığın ardından Azerbaycan'da faaliyet göstermeye başlayan bazı yabancı dini gruplar ise, "geleneksel olmayan dinler" kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu gruplar arasında Selefi Müslümanlar (Vahhabiler), Evanjelik Hristiyanlar, Yehova'nın Şahitleri ve Hare Krişna cemaatleri bulunmaktadır (Üç Nokta, 2017: 5). Bu grupların faaliyetleri, özellikle başkent Bakü'deki yabancı temsilcilikleri aracılığıyla artmış ve dini özgürlükler konusunda yeni tartışmalara yol açmıştır. Geleneksel olmayan dini azınlıklar, Azerbaycan'da çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. En büyük sorunlardan biri, bu grupların resmi kayıt işlemlerinde yaşadıkları bürokratik engellerdir. Bazı durumlarda, bu grupların resmi olarak tanınması reddedilmekte, bu da toplu ibadetlerini yerine getirmelerinde ve yasal olarak dini faaliyet göstermelerinde engellere neden olmaktadır (Alsmadi, 2015). Ayrıca, dini yayınlar, kitaplar ve broşürlerin dağıtımı konusunda da sınırlamalar söz konusudur. Özellikle dini propaganda faaliyetlerinde bulunmak isteyen gruplar için bu kısıtlamalar önemli bir engel teşkil etmektedir. Azerbaycan hükümeti, bu grupların faaliyetlerinin toplumda bölünmelere yol açabileceği ve geleneksel dini yapıyı zedeleyebileceği gerekçesiyle daha sıkı denetim politikaları uygulamaktadır (Corley, 2019).

Dini köktencilik, radikalizm ve cihadi-selefilik gibi akımlar ve bunlara bağlı radikal dini gruplar dini inançları siyasallaştırarak toplumsal destek kazanma çabası içindedirler. Bu gruplar, özellikle gençler arasında taraftar toplamak için dini inançları siyasi manipülasyon aracı olarak kullanmakta ve ülkenin dini yapısını tehdit eden unsurlardan biri hâline gelmektedir (Gafarov, 2016: 138-139). Radikal grupların, dini ideolojileri kullanarak gençleri etkisi altına alması, toplumsal barışı ve ulusal güvenliği tehdit eden bir unsur olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan devleti, dini

radikalizmi önlemek için hem güvenlik önlemleri hem de dini eğitimi güçlendirme çabalarıyla bu sorunu kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Devlet Güvenlik Servisi ve İçişleri Bakanlığı, radikal grupların faaliyetlerini yakından izlemekte ve gerektiğinde operasyonlar düzenlemektedir (Kerimova, 2016). Ayrıca, Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi, dini eğitim kurumlarının denetimini artırarak, gençlerin doğru dini bilgiye ulaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda, camilerde ve dini eğitim merkezlerinde verilen eğitimlerin müfredatı gözden geçirilmekte ve din adamlarının yeterlilikleri denetlenmektedir.

Azerbaycan hükümetinin dini kurum ve teşkilatlara karşı aldığı önlemler ve yaptığı denetimler, ülkenin dış müdahalelere karşı hassasiyetini ve devletin dini alanı siyasallaştırmaya çalışan gruplara karşı gösterdiği duyarlılığı ortaya koymaktadır. Devlet, dini kurumlar ve yardım kuruluşları üzerinden yürütülen dini siyasallaştırmaya çalışan faaliyetlerin ulusal güvenlik ve toplumsal istikrar açısından risk oluşturduğunu değerlendirerek, din-devlet ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna gitmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi, 2018). Bu bağlamda, dini faaliyetlerin devlet kontrolü altında yürütülmesini sağlamak amacıyla, Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi gibi resmi kurumlar güçlendirilmiş ve dini eğitim kurumlarının müfredatı devlet denetimine tabi tutulmuştur. Ayrıca, yabancı ülkelerden gelen dini etkilerin sınırlandırılması ve yerel din adamlarının yetiştirilmesi konusunda adımlar atılmıştır (Samedov, 2009: 75-77). Azerbaycan, dini azınlıkların hak ve özgürlüklerini sağlamak ile özellikle dış kaynaklı siyasi müdahalelere karşı laik devlet anlayışını muhafaza etmek arasında dengeyi gözetten bir din siyasetini benimsemiş görünmektedir.

5. İran'ın Azerbaycan Politikasında Dini İdeoloji ve Siyasi Etkileri

İran ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde din faktörünün yeri yadsınamayacak derecede önemlidir. Her iki ülkenin de nüfusunun büyük bir kısmının Şii olması, ortak bir dini kimlik ve kültürel miras sunmaktadır (Yunusov, 2004: 44). Ancak, İran'ın teokratik yönetim modeli ile Azerbaycan'ın laik devlet yapısı, dini uygulamalar ve devlet-din ilişkileri açısından önemli farklılıklar yaratmaktadır. İran, Şii İslam'ı dış politika aracı olarak kullanarak Azerbaycan'daki Şii nüfusu etkilemeye ve ülkedeki dini gruplar ve kurumlarla ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır (Aliyev, 2023; Jödicke, 2017).

Azerbaycan hükümeti ise, dini faaliyetler üzerinde devlet kontrolünü sürdürmekte ve dini radikalizm ile mücadele etmektedir (Gafarov, 2016: 138). Laik bir devlet yapısına sahip olan Azerbaycan, dini kurumlar ve faaliyetler üzerinde sıkı denetimler uygulayarak, dini faaliyetlerin siyasi amaçlar

için kullanılmasının önüne geçmeye çalışmaktadır (Shaffer, 2002: 385). İran'ın Azerbaycan'a yönelik dini politikaları, Bakü yönetimi tarafından ulusal güvenliğe ve egemenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanmakta ve bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman gerilimlere neden olmaktadır (Azad, 2011: 6).

İran'ın Azerbaycan'daki Şii nüfusu etkileme çabalarının, çok farklı kanallardan yürütüldüğü görülmektedir. İran Kültür ve İslami Rehberlik Bakanlığı'na bağlı İslami Kültürel İlişkiler Kurumu, İran Büyükelçiliği'yle birlikte, müzik, film, edebiyat, Fars kaligrafisi, dini felsefe, Şiilik hakkında yayınlar ve dini dersler gibi kültürel diplomasi faaliyetleri yürütülmektedir (Balcı, 2004: 210; Göyüşov ve Sğərov v, 2010: 214-216). Ayrıca, Bakü'deki İran Kültür Merkezi camilerle yakın ilişkiler geliştirerek halka yakınlaşmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, İmam Humeyni Yardım Komitesi 1993 yılından, kapatıldığı 2014'e kadar Azerbaycan'da insani yardım faaliyetleri yürütmüş ve binlerce yoksul aileye destek sağlamıştır. Ayrıca, Azerbaycan vatandaşlarının İran'a yapacağı dini içerikli turistik seyahatler teşvik edilirken, İran'da eğitim almak isteyen Azerbaycan vatandaşlarına İran'la bağlantılı kurumlar tarafından çeşitli teşvik ve destekler sunulmuştur (Jödicke, 2017: 7-9).

İran'ın etkisini artırmak istediği başka bir alan da eğitim ve dini yayıncılıktır (Aliyev, 2014: 102). İran, Azerbaycan'da dini eğitim kurumları açarak ve bunlara finansal destekler sağlayarak, dini liderler ve din adamları aracılığıyla kendi ideolojik yaklaşımını yaymaya çalışmaktadır (Alasgerli ve Hacıyeva, 2021; Jödicke, 2017: 8). Ayrıca, İran kaynaklı dini yayınlar ve medya organları, Azerbaycan'daki Şii toplulukları etkilemek için kullanılmaktadır (Feyruzov, 2021). Bu faaliyetler, Azerbaycan hükümeti tarafından dikkatle izlenmekte ve gerektiğinde sınırlamalar getirilmektedir (Guliyev, 2016: 74). İran'ın bu tür girişimleri, Azerbaycan'da ulusal kimliğin ve laik yapının korunması yönündeki çabaları güçlendirmektedir (Cornell, 2011: 35).

Bağımsızlığın ilk yıllarında, Azerbaycan'a Arap ülkeleri, İran ve Türkiye gibi İslam dünyasından gelen çeşitli dini cemaatlerin etkisi görülmeye başlamıştır. Bu cemaatler, ülkede İslam'ın daha geniş kitlelerce öğrenilmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda dini eğitimin yaygınlaşmasına ve İslam'ın sosyal yaşamda daha görünür hale gelmesine yol açmıştır. İlk yıllarda halk arasında İran'a karşı var olan antipati Sünniliğin benimsenmesine zemin hazırlamış olsa da, zamanla Şiilik hem dini hem de siyasi düzeyde güç kazanmaya başlamıştır (Aliyev, 2019: 65). İran, Azerbaycan'daki Şii kimliğini pekiştirmek ve kendi İslami rejim modelini yaymak amacıyla, bağımsızlık sonrasındaki dönemde dini ve ideolojik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede, İran tarafından finanse edilen din eğitimi

kampanyaları düzenlenmiş; Azerbaycan'a din adamları, dini eğitim materyalleri ve kitaplar gönderilmiştir (Gafarov, 2012: 102). Bu faaliyetlerin temel amacı, Azerbaycan'daki dini bilinci artırmak ve İran yanlısı Şii nüfusu teşvik etmektir. Özellikle genç nüfusun hedef alındığı bu kampanyalar, dini değerlerin yaygınlaşması ve Şii inancının daha geniş kitleler tarafından benimsenmesi için zemin hazırlamıştır (Mustafayev, 2023).

İran, Azerbaycan'da yayıncılık sektöründe de aktif rol oynamış; bazı dergi ve gazetelere maddi destek sağlayarak bu yayın organlarında İran İslam Cumhuriyeti'ni ve genel olarak İslami rejimleri öven yazıların yayımlanmasını sağlamıştır. Bu yayınların amacı, Azerbaycan halkı arasında İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik olumlu bir algı oluşturmak ve laik Azerbaycan yönetimine karşı alternatif bir ideolojik model sunmaktır. İran'ın bu tür medya destekleri, yalnızca dini propagandayı güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın Batı ve İsrail ile olan ilişkilerini eleştiren ve İran'ın politikalarını destekleyen bir söylemin yaygınlaşmasına da katkı sağlamıştır (Amaşov, 2011: 5-6; Şehitoğlu, 2024: 106).

Azerbaycan hükümeti, İran'ın bu faaliyetlerini iç işlerine müdahale olarak algılamış ve İran'ın Azerbaycan üzerindeki etkisini genişletme çabalarına karşı sert bir tutum benimsemiştir (Aliyev, 2012: 39). Bakü yönetimi, laik düzeni koruma ve milliyetçi kimliği güçlendirme amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Bu kapsamda, İran tarafından finanse edilen dini eğitim kurumları ve faaliyetleri denetim altına alınmış; İran'dan gelen din adamlarının faaliyetleri kısıtlanmıştır (Guliyev, 2016: 74). Ayrıca, dini eğitim veren kurumların müfredatları gözden geçirilmiş ve yerel din adamlarının yetiştirilmesine önem verilmiştir (Qurbanlı, 2021). Azerbaycan, özellikle İran'ın finanse ettiği din eğitimi ve medya faaliyetlerine karşı denetim mekanizmalarını güçlendirmiştir. Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi, bu tür faaliyetlerin izlenmesi ve kontrolü konusunda aktif rol almıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi, 2023). Ayrıca, dini yayınların ve materyallerin ülkeye girişinde sıkı kontroller uygulanmış; İran kaynaklı yayınların dağıtımı sınırlandırılmıştır (Musavat.com, 2011).

STRATFOR'un raporlarına göre, İran'ın Azerbaycan'daki dini ve siyasi nüfuzunu genişletme stratejisinde, Azerbaycan İslam Partisi (AİP) önemli bir rol oynamıştır. Bakü yönetimi tarafından resmen yasaklanmış olan AİP, İran yanlısı bir Şii muhalefet partisi olarak bilinmiştir (STRATFOR, 2011). Partinin lideri Mevsim Samedov'un, Azerbaycan hükümetinin devrilmesi çağrısında bulunması, AİP'nin Azerbaycan'ın iç politikasındaki radikal duruşunu ve İran ile olan bağlarını açıkça ortaya koymuştur (Mia.az, 2011). AİP, 1991 yılında Bakü'ye yakın bir yerleşim yeri olan ve

Azerbaycan'da Şii inancının en güçlü olduğu bölgelerden biri olan Nardaran kasabasında kurulmuştur (Yunusov, 2004: 57). Sovyet rejiminin çöküşüyle birlikte, Azerbaycan'da dini ve milliyetçi duyguların yeniden canlandığı bir atmosferde, AİP resmi olarak 1992 yılında tescil edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra, 1995 yılında partinin kaydı iptal edilmiş ve yasadışı ilan edilmiştir (Apa.az, 2012). AİP, ideolojik olarak İran yanlısı bir çizgi benimsemiş ve Azerbaycan'ın laik, Batı yanlısı politikalarına karşı çıkmıştır. Parti, Azerbaycan'ın İran ile daha yakın ilişkiler kurmasını savunmuş, laik devlet düzenini eleştirerek ülkenin bir İslam Cumhuriyeti haline gelmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Gafarov, 2010: 112). Bu çerçevede, AİP, Pantürkizm ideolojisine karşı çıkarak bu fikirleri tehlikeli ve ütopyik olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte, parti aynı zamanda Azerbaycan milliyetçisi bir kimlik de taşımış, Dağlık Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtarılması konusunda radikal bir tutum sergileyerek askeri çözümü desteklemiştir (Mehtiyev, 2005: 74).

Parti, iç politikanın yanı sıra dış politikada da tartışmalı pozisyonlar almıştır. ABD, İsrail ve Avrupa Birliği karşıtı bir söylem benimseyen AİP, bu güçleri Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve İslam dünyası üzerinde bir tehdit olarak görmüştür (Valiyev, 2018). Aynı zamanda, Hizbullah'ın o dönemdeki lideri Hassan Nasrallah'a destek veren parti, İran'ın küresel ölçekte desteklediği siyasi hareketlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu bağlamda, AİP'nin İran'ın bölgedeki nüfuzunu genişletme stratejisinin bir parçası olarak hareket ettiği iddiaları, Azerbaycan hükümeti tarafından sıkça dile getirilmiştir (Sia.az, 2011). Azerbaycan hükümeti, AİP'yi İran'dan mali ve siyasi destek almakla suçlamış ve bu durum partinin yasaklanmasına giden sürecin temelini oluşturmuştur. 1995 yılında parti liderlerinin tutuklanması ve partinin kapatılması, Azerbaycan'ın laiklik ilkesini koruma konusundaki kararlılığının bir göstergesidir. Hükümet, AİP'nin faaliyetlerini İran'ın Azerbaycan'ın iç işlerine müdahalesi olarak değerlendirmiş ve bu durumu ülkenin egemenliğine yönelik bir tehdit olarak görmüştür (GunazTV.az, 2021).

İran'ın dış politikası doğrultusunda hareket eden Hizbullah da, zaman zaman Azerbaycan ile olan gergin ilişkilerin bir parçası olarak da ortaya çıkmıştır. Nitekim, 2009 yılında, Bakü'deki İsrail Büyükelçiliği'ni hedef alan bir saldırı planı, Hizbullah'ın Azerbaycan'daki faaliyetlerini ve iki ülke arasındaki gerilimi gözler önüne sermiştir. Azerbaycan güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen operasyon sonucunda, Hizbullah ile bağlantılı kişilerin tutuklanması, bu saldırı girişiminin engellenmesini sağlamıştır. Bu olay, Hizbullah'ın Azerbaycan'daki varlığını ve İran ile olan bağlantılarını ortaya koyarken, iki ülke arasındaki güvensizliği de derinleştirmiştir. Tutuklanan şahısların, İran'ın istihbarat birimleriyle ve Hizbullah'la bağlantılı oldukları iddia edilmiş ve bu durum Azerbaycan'ın iç

güvenliği açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (Rotella, 2009).

7 Kasım 2015 tarihinde, Azerbaycan'da bir grup radikal dini yönelimli kişinin tutuklanması, ülke kamuoyunda ve sosyal medyada geniş yankı uyandırmış ve tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Müsəlman Birliyi Hərəkatı (Müslüman Birliği Hareketi) başkanı Hacı Tale Bağirov'un yardımcısı Elçin Qasımov'un tutuklanmasıyla başlayan süreç, radikal dini hareketlerle Azerbaycan devleti arasındaki gerilimin derinleştiğine işaret etmiştir. Sabunçu İlçe Emniyet Müdürlüğü önünde yaşanan olaylarla devam eden bu gelişmeler, yüzeyde basit bir kamu düzeni ihlali gibi görünse de, aslında daha derin ideolojik ve siyasi bir arka plana sahiptir. Müsəlman Birliyi Hərəkatı, Azerbaycan'da faaliyet gösteren ve Şii İslam'ı temel alan bir hareket olup, lider kadrosunun İran ile ideolojik yakınlığı olduğu iddia edilmiştir (Global.az, 2015). Hacı Tale Bağirov, hareketin lideri olarak tanınmış ve İran'ın Azerbaycan'daki dini ve ideolojik etkisinin temsilcilerinden biri olarak görülmüştür. Aşura törenleri sırasında Lankaran ve Bakü'deki camilerde gerçekleşen matem törenlerine on binlerce kişinin katılması, bu radikal dini hareketlerin toplumsal etkisinin giderek arttığını göstermiştir (Kerimli, 2015).

Olayların nedenleri arasında, İran'ın Azerbaycan'daki radikal dini hareketlere verdiği destek önemli bir yer tutmuştur. Özellikle İranlı din adamı Ayetullah Hemedani'nin Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sırasında Hacı Tale Bağirov ve çevresindeki kişilerin Hemedani'ye biat etmeleri ve onun elini öperek bağlılıklarını bildirmeleri, bu dış etkilerin açık bir yansımasıdır (Alioğlu, 2015). Bu olay, sosyal medyada geniş yankı uyandırmış ve Azerbaycan'da dış aktörlerin dini gruplar üzerindeki etkisini tartışmaya açmıştır.

16 Mayıs 2023 tarihinde İran istihbarat teşkilatlarıyla iş birliği içerisinde olan Rufulla Ahundzade ve oğlu Elmürsel Ahundzade'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal düzenini zorla değiştirerek "Kerime" adını verdikleri bir devlet kurma planı yaptıkları ortaya çıkarılmıştır. Ahundzade ailesinin, bu doğrultuda silahlı ayaklanmalar başlatma ve kamuoyunda tanınan kişilere yönelik suikastlar düzenleme amacıyla direniş grupları oluşturdukları tespit edildiği bildirilmiştir (Qafqazinfo.az, 2023).

Rufulla Ahundzade, planının bir parçası olarak WhatsApp, Telegram ve diğer anlık mesajlaşma platformlarında gizli gruplar kurmuş ve bu platformlar üzerinden radikal faaliyetlerini koordine etmiştir. Ahundzade ve oğlu, yetkililer ve kamuya mal olmuş kişilere suikast düzenlemeyi planlamış; bu kişilerin kimlik bilgilerini, ikamet ve iş yerlerini grup üyeleriyle paylaşmıştır. Ayrıca, grup üyelerine ateşli silah temin etme ve "Molotof kokteyli" yapımı konusunda talimatlar verdiği iddia edilmiştir (Qafqazinfo.az, 2023).

Yürütülen operasyonlar sonucunda, “Qisas 313” adıyla bilinen grubun 7 üyesi gözaltına alınmış ve adli makamlara teslim edilmiştir. Ruffulla Ahundzade, grup üyeleriyle düzenli sanal toplantılar gerçekleştirerek onları kontrol altında tutmaya ve radikal eğilimlerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu süreçte grup üyeleri, Ahundzade’nin yönlendirmesiyle Azerbaycan’da “Kerime” devletinin kurulması için çalışacaklarına, kitlesel ayaklanmalar ve suikastler gibi yasa dışı eylemler gerçekleştireceklerine yemin ettikleri bildirilmiştir (Qafqazinfo.az, 2023).

Grup üyeleri, devlet kurumlarına ait binaların yakınındaki sokaklarda radikal dini sloganlar yazmış, bu eylemlerini fotoğraflayarak sosyal medya platformlarında paylaşmış ve toplumda kaos yaratmaya çalışmışlardır. Ruffulla Ahundzade, ayrıca grup üyelerini İran’a götürerek dini eğitim bahanesiyle askeri eğitim almalarını ve yasa dışı silahlı aşırılıkçı örgütlere katılmalarını organize etmeyi planlamıştır. Bu faaliyetlerin, grubun sadece ideolojik propaganda yapmakla kalmayıp, aynı zamanda aktif terör eylemleri hazırlığında olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir (Qafqazinfo.az, 2023).

Bu tutuklamalar, 28 Mart 2023 tarihinde İran karşıtı söylemleriyle bilinen Azerbaycanlı Milletvekili Fazıl Mustafa’ya düzenlenen silahlı saldırının ardından gerçekleşmiştir (BBC, 2023). Mustafa’ya yönelik saldırı, Azerbaycan kamuoyunda ve devlet yetkilileri arasında ciddi bir şok yaratmış, saldırının İran bağlantılı olduğu yönündeki ilk bulgular, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı tarafından kamuoyuna açıklanmıştır (Anspress.com, 2023). Bu gelişmeler, İran’ın Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu artırma girişimlerinin şüpheyle karşılanmasına neden olmuş ve Şii topluluğuna yönelik bir baskı ortamı doğmuştur.

İran, tarihsel süreç içerisinde Şii mezhepçiliğini yumuşak güç olarak kullanarak Azerbaycan’da kazanmak istediği nüfuza çeşitli yollarla ulaşmaya çalışmıştır. Ülkeye atanan büyükelçilerin yanı sıra, İran’ın dini lideri Ayetullah Hamaney’in de temsilcileri görevli olarak gönderilmiştir. Azerbaycan kökenli ve Azerbaycan Türkçesi’ni akıcı bir şekilde konuşan temsilcilerin seçilmesi, halkla doğrudan iletişim kurabilen kişilerin olmasıyla verilen mesajın daha etkili olmasını sağlamış ve insanların çevrelerinde toplanmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda özellikle Erdebil kökenli Seyyid Ali Ekber Ocak Nejad önemli bir rol oynamıştır. 1996’dan itibaren faaliyet gösteren Ocak Nejad, özellikle Hüseyiniye Camii’nde verdiği cuma hutbeleri ve yazdığı veya tercüme ettirdiği kitaplarla tanınmıştır. Şu anda sadece Azerbaycan’da değil, aynı zamanda Gürcistan ve Derbent’te de Şii dindarlar arasında ciddi bir nüfuza sahiptir. 25 yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren Ocak Nejad, İran’ın dini-ideolojik propagandasını ve İran modeli Şiiliği Azerbaycan’daki dindarlara aktarmıştır (Politicon.co, 2021).

Ayetullah Hamaney’in dini temsilcisinin faaliyetlerinin yanı sıra, özellikle Kum’da eğitim alan kişilerin yıllar içinde Azerbaycan’a dönmeleri veya İran’dan Azerbaycanlılar için faaliyet göstermeleri, bu yumuşak gücün uygulanmasında önemli bir unsurdur (Aliyev, 2018). İran’daki dini eğitim merkezlerinde (elmi höze) eğitim alan kişiler, toplumun dini kimliğine geri dönüş döneminde din adamları olarak saygı kazanmışlardır. İran’ın Velayet-i Fakih doktrinini temel alan bu eğitim merkezlerinde okuyanlar, bu inancı kendi ülkelerinde dindarlara çeşitli yollarla yaymaya başlamışlardır. Sonuç olarak, ülkede özellikle İranlı ayetullahların (merci-i taklitlerin) takipçilerinin sayısı artmış ve mevcut Velayet-i Fakih’in nüfuzu güçlenmiştir (Politicon.co, 2021).

İran’ın Şii mezhepçilik politikası sadece Azerbaycan içinde değil, doğrudan İran’dan da yürütülmektedir. Azerbaycan’da açıkça ifade edemediklerini, İran’da yayın yapan Azerbaycan dilindeki televizyon kanalları aracılığıyla aktarmaktadırlar; “Sahar” televizyonu buna örnektir. Genellikle uydular aracılığıyla yayın yapan bu televizyon kanallarında, haberler ve diğer siyasi-analitik programlarda Azerbaycan bazen yumuşak, bazen de sert bir şekilde eleştirilmektedir. Canlı yayınlara Azerbaycan’dan kişiler telefonla katılmakta ve destek verenler bulunmaktadır. Televizyon programlarına ek olarak, dini diziler ve filmler ile çevrilen kitaplar aracılığıyla da “mezhep kardeşi” olan İran’a karşı olumlu düşünceler oluşturulmaya çalışılmaktadır. İnsanların bir kısmı doğrudan olmasa bile, dolaylı olarak dini açıdan İran’ı kendilerine yakın görmeye başlamışlardır (Amaşov, 2011: 5).

Azerbaycan’daki Şii topluluğun büyük bir kısmı, dini otorite olarak İranlı müctehitlerin fetvalarına başvurmakta ve bu otoriteleri takip etmektedir. Bu durum, İran’ın Azerbaycan’daki dini etkisini artırırken, aynı zamanda ülkenin iç politikasına müdahale tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu etkinin en tehlikeli sonuçlarından biri, mezhepsel yönden İran’a bağlı bazı Şii Müslümanların Azerbaycan devletine karşı olumsuz bir tutum geliştirmesidir. Bu kişiler, Azerbaycan’ın tarihsel olarak İran’ın bir parçası olduğunu ve bir gün yeniden İran’a dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Rovşanoglu, 2023). Bu tür görüşlerin Azerbaycan’da varlık göstermesi, ülkede dini siyasetin eksikliğinin ve İslam’ı temsil eden kurumların etkisizliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Özellikle Kafkas Müslümanları İdaresi’nin, Azerbaycan’daki dini yapılar üzerinde yeterince etkili olamaması, İran’ın bu boşluğu doldurmasına olanak tanımaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi’nin kayıt ve denetimi altında olmayan Şii gruplar, çeşitli sosyal medya mecraları üzerinden ve kendi web portallarında faaliyet göstermektedirler. Azerbaycan dili üzerinden iletişim kuran bu gruplar yüksek sayıda takipçi

ve üyeye sahip olup, etkileşim oranlarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu gruplarda İran menşeli din adamlarının vaazlara, İran yanlısı radikal siyasi gönderilere ve nadir de olsa Azerbaycan hükümetini eleştiren siyasi açıklamalara rastlanmaktadır (Jödicke, 2017: 15-17).

Şiiliğin siyasallaşması, İran'ın nüfuzunu artırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan'daki bu mezhepsel değişim, bazı araştırmacı ve siyasetçiler tarafından Ortadoğu'daki "Şii Hilali"nin bir parçası olarak tanımlanmıştır. İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki Husi hareketi ile ilişkilendirilen Şii Hilali, İran'ın bölgedeki siyasi ve dini etkisini güçlendirme arzusunu simgelemektedir. Fakat Azerbaycan, bu ülkelerden etnik yapısı bakımından önemli bir farkla ayrılmaktadır: Azerbaycan'ın Şii nüfusu Türk kökenlidir. Bu etnik farklılık, İran'ın Azerbaycan üzerindeki mezhepsel etkisini sınırlayan bir faktör olarak görülmekle birlikte, İran'ın Şii kimliği üzerinden Azerbaycan'da hala ciddi bir etki yaratmaya çalıştığı gerçeğini değiştirmemektedir (Cornell, 2011).

6. Sonuç

İnişli-çıkışlı ve mesafeli bir tarihe sahip olan İran ve Azerbaycan siyasi ilişkileri, güvenlik ve jeopolitik kaygıların ötesinde dinin nüfuz aracı olarak kullanıldığı bir vakayı da temsil etmektedir. İran, İslam Devriminden sonra Şii İslam inancına dayalı dini ideolojisini dış politikada bir nüfuz faktörü olarak kullanmaya başlamıştır. Bir başka deyişle, dini ideoloji İran için jeostratejik bir araç haline gelmiştir. İran, Şii İslam'ın ideolojik ve kültürel unsurlarını bölgesinde yayma ve güçlendirme stratejisini benimsemiş, böylece komşu ülkeler başta olmak üzere bütün Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Dini ideolojiye dayalı bir kimlik siyasetini yumuşak güç elde etmek için kamu diplomasisine dahil eden İran, bölgesindeki jeopolitik çıkarlarını destekleme arayışındadır. Bu bağlamda İran, nüfusunun büyük çoğunluğu Şii mezhebinden olan Azerbaycan'da da nüfuz kazanmak adına dini ideolojik unsurları kullanmıştır. İran'ın Azerbaycan üzerindeki dini ideolojik etki çabası dini eğitim kurumları açarak, dini liderleri ve din adamlarını kullanarak, dini yayınlar yaparak, medya faaliyetleri göstererek ve bütün bunlara finansal destekler sağlayarak ilerlemiştir. Ayrıca Azerbaycan içinde dini gruplar ve kurumlarla ilişkilere önem vermiştir. Fakat zaman zaman İran'ın kamu diplomasisinin de ötesine geçerek doğrudan siyasi partileri ve liderleri kullanma ve marjinal grupları organize etmeye varacak kadar ileri gittiği de görülmüştür.

İran kaynaklı Şii kimliğinin güçlenmesi Azerbaycan toplumunu parçalayıcı bir etken olarak görülebilir. Bu durum Şiileri kendi içinde ayırırken, Sünni-Şii ayrımı ve de bir seküler-dindar ayrımına da yol açmıştır. Bu da

Azerbaycan'ın din politikasının formülünü ifade eden "barışçıl Sünni-Şii birlikteliğini" (Jödicke, 2017: 12-14) tehdit etmektedir. İran'ın Azerbaycan içindeki nüfuz arayışı ve Azerbaycan siyasetini etkileme girişimlerinin yol açabileceği ciddi istikrarsızlıklar ve ülkenin birliğini tehdit eden durumlar Azerbaycan'ın reaksiyon geliştirmesine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda, dini eğitim kurumları ve faaliyetleri sıkı denetim altına alınmış, müfredatlar gözden geçirilmiş ve yerel din adamlarını yetiştirilmesine önem vermeye başlanmıştır. Aynı zamanda İran destekli ve menşeli yayınlar ve medya faaliyetleri kontrol altına alınmış, egemenlik ve rejim ihracı endişeleri sebebiyle de İran güdümünde hareket eden gruplar, siyasi parti ve figürler tasfiye edilerek, dini temelli siyasi partilerin kurulması yasaklanmıştır. İran'ın Azerbaycan'a yönelik takip ettiği din siyaseti Şii jeopolitiğinin bir parçası olarak düşünülebilir. Bununla birlikte bu siyasetin Azerbaycan üzerindeki etkileri dikkat çekicidir. İran'ın dini ideolojik nüfuz arayışı Azerbaycan içinde laikliğin ve seküler milliyetçi ideolojinin güçlenmesine yol açtığı açık bir gerçektir. Azerbaycan dış politikası açısından ise, başta Türkiye, Pakistan, İsrail ve ABD olmak üzere, İran'ı dengeleyecek güçlerle yakınlaşma stratejisi ön plana çıkmış ve bu ülkelerle ilişkiler giderek güçlenmiştir. Sonuç olarak İran, Azerbaycan içerisinde nüfuzunu hırslı bir şekilde artırmaya çalışırken, Azerbaycan'ı kendinden uzaklaştırmıştır.

Yazarlık Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarımı: Namazova, F., Atatorun, M., Veri Toplama: Namazova, F., Atatorun, M., Veri Analizi Yorumlama: Namazova, F., Atatorun, M., Yazı Taslağı: Atatorun, M., İçeriğin Eleştirel İncelemesi: Atatorun, M.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynaklar

- Abrahamian, E. (2008). *A history of modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan. (t.y.). *Religion*. Presidential Library. https://files.preslib.az/projects/remz/pdf_en/atr_din.pdf adresinden 10 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Ağacan, K. (1997). İran'ın Azerbaycan politikası. *Soydaş Dergisi*, 1(1), 15–28.
- Alasgerli, M., ve Hacıyeva, Y. (2021). İranın təbliğat və təxribat mexanizmləri necə formalaşdırılır, necə idarə olunur? <https://qafqazinfo.az/news/detail/iranin-tebligat-ve-texribat-mexanizmleri-nece-formalasdirilir-nece-idare-olunur-339304> adresinden 17 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Aloğlu, E. (2015). Ekstremist Bağırzadənin üzü və astarı. <https://news.milli.az/politics/381371.html> adresinden 8 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Aliyev, A. (2014). İran'ın Azerbaycan'daki dinî faaliyetleri ve etkileri. *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 21(3), 45–60.
- Aliyev, A. (2019). Azerbaycanda din və dövlət münasibətləri: Tarixi və müasir baxışlar. Elm Yayınları.

- Aliyev, F. (2012). Azərbaycanca İran təsirinə qarşı dövlət siyasəti. Elm Yayinevi.
- Aliyev, S. (2023). Dini siyasi aləmə çevirən İran. <https://xalqgazeti.az/az/siyaset/dini-siyasi-alete-ceviren-iran>
- Alsmadi, F. (2015). Azerbaijan: religious pluralism and challenges of cultivating identity. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2015/10/20151015112738701335.html>
- Altbach, P. G., ve Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3-4), 290–305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303542>
- Alzubaidi, A. N., ve Mohammadi, S. (2020). *Education as a soft power tool: Iran's approach as public strategy* [Conference presentation]. In *Proceedings of the INTED2020 Conference* (pp. 9321–9329). Valencia, Spain.
- Amaşov, Ə. (2011). *Azərbaycan-İran münasibətlərində media faktorı*. Erişim adresi: <https://www.anl.az/down/meqale/525/2011/aprel/167694.htm> (Erişim tarixi: 22 Mayıs 2024)
- Anspress.com. (2023, Mart 31). *Fazil Mustafanın vurulmasında İran izləri*. Erişim adresi: <https://anspress.com/fazil-mustafanın-vurulmasinda-iran-izleri> (Erişim tarixi: 21 Mayıs 2024)
- Apa.az. (2012). Azərbaycan İslam Partiyası adını dəyişir. <https://apa.az/domestic-policy/-263930> adresindən 5 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Aslanlı, A. ve Hesenov, İ. (2005). *Haydar Aliyev dönemi Azərbaycan dış politikası*. Platin Yayınları.
- Azad. (2011). İran Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmağa son qoymalıdır. https://anl.az/down/meqale/hafta_ichi/2011/yanvar/152682.htm adresindən 14 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası. (1995). <https://e-qanun.az/framework/897>
- Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kütüphanəsi. (2022). *Azərbaycan-İran münasibətləri*. <https://files.preslib.az/projects/azeriran/a1.pdf> adresindən 23 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Azərbaycan Cumhuriyeti dini qurumlarla iş üzərə devlet komitesi. (2018). *Azərbaycan Respublikası dini qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin 2018-ci ildə fəaliyyəti barədə hesabatı*. <https://scara.gov.az/az/report/senedler/hesabatlar/azerbaycan-respublikasi-dini-qurumlarla-is-uzre-dovlet-komitesinin-2018-ci-ilde-fealiyyeti-barede-hesabatı> adresindən 10 Nisan 2024 tarixində alınmışdır.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Dini Qurumlarla İş Üzərə Devlet Komitesi. (2023). *Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin 2023-cü ildəki fəaliyyəti barədə*. <https://scara.gov.az/az/report/senedler/hesabatlar/azerbaycan-respublikasi-dini-qurumlarla-is-uzre-dovlet-komitesinin-2023-cu-ilde-fealiyyeti-barede> adresindən 23 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Babayeva, F. (2020). Azərbaycanca multikulturalizm ənənələri. https://www.anl.az/down/meqale/yeni_az/2020/yanvar/694877.htm adresindən 12 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Balcı, B. (2004). Between Sunnism and Shiism: Islam in Post-Soviet Azerbaijan, *Central Asian Survey*, 23, 205–217. <https://doi.org/10.1080/02634930410001310544>
- Başar, U. (2020). İran Karabağ savaşının kaybedeni mi?. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813> adresinden 22 Temmuz 2024 tarixində alınmışdır.
- BBC. (2023). Fazil Mustafaya qarşı törədilmiş cinayət hadisəsi ilə bağlı 4 nəfər “saxlanılıb”. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-65106906> adresinden 15 Nisan 2024 tarixində alınmışdır.
- Brunner, R. (2009). Shiism in the Modern Context: From Religious Quietism to Political Activism. *Religion Compass*, 3(1), 136–153. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8171.2008.00123.x>
- Borszik, O. (2016). International sanctions against Iran and Tehran's responses: political effects on the targeted regime. *Contemporary Politics*, 22(1), 20–39. <https://doi.org/10.1080/13569775.2015.1112951>
- Cafersoy, N. (2001). *Elçibey dönemi Azərbaycan dış politikası; bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü*. ASAM Yayınları.
- Cavadova, H. (2014). İran-Azərbaycan hərbi əməkdaşlığına nə mane olur?. https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2014/04/140414_iran_azeri_military_relations adresinden 2 Haziran 2024 tarixində alınmışdır.
- Chubin, S. (1994). Iran's strategic aims and constraints. P. Clawson (Ed.), *Iran's strategic intentions and capabilities* (s. 65–93) içinde. Washington, DC: National Defense University Press.
- Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan since independence*. New York: M.E. Sharpe.
- Ehteshami, A., ve Zweiri, M. (2007). *Iran and the rise of its neoconservatives: The politics of Tehran's silent revolution*. London: I.B. Tauris.
- Çaylı, Ş. (2016). Russian and US impact in relationship between islamic countries after 2001: Iran, Suudi Arabia and Egipt examples. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 1(1), 62–72. https://dergipark.org.tr/tr/pub/joeep/issue/35719/398205#article_cite
- Çelik, A. H., ve Kebapçioğlu, R. (2017). Karabağ sorunu üzerinden İran Ermenistan ilişkilerine bir bakış: sorun edilmeyen sorun. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 39(226), 117–134.
- Eken, M.E. (2015). Jeopolitik derinlik, akılcı güç ve popüler kültür: stratejik bir konsept olarak gündelik hayatın önemi. M. Şahin, ve S. Çevik, (Ed.), *Türk dış politikası ve kamu diplomasisi*, (s. 17–44) içinde. İstanbul: Nobel.
- Feyruzov, S. (2021). İran Azərbaycanca hansı cəbhələrdən təsir edir?—Fars teologiyasının 3 əsas istiqaməti. <https://demokrat.az/az/news/92180/iran-azerbaycana-hansi-cebhelerden-tesir-edir-fars-teologiyasinin-3-esas-istiqameti> adresindən 12 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Fox, J. ve Sandler, S. (2004). *Bringing religion into international relationand* Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781403981127>
- Gafarov, R. (2016). *Azərbaycanda dini radikalizm və təhlükəsizlik problemləri*. Elm və Tehsil Yayınları.
- Gafarov, S. (2010). *Pan-Turkism ve Şiilik: Azərbaycan'da ideolojik mücadele*. Bilgesam Yayınları.
- Gafarov, S. (2012). *İranın Azərbaycandakı təsiri və şia kimliyinin möhkəmləndirilməsi*. Qanun Yayınları.
- Göyüşov, A. ve Sgarov, E. (2010). Islam, and Islamic Education in Soviet and Independent Azerbaijan. Kemper, M., Motika, R. & Reichmut, S. (Ed.), *Islamic Education in the Soviet Union and Its Successor States*, (s. 168–222) içinde. Abingdon: Routledge.
- Corley, F. (2019). *Azerbaijan: large fine amid continuing religious censorship*. https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2509 adresinden 25 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Global.az. (2015). *Həbs edilən Taleh Bağırzadə haqqında şok fakt – Nardaranlıları aldadan “hacı” yəhudi imiş*. <https://global.az/hebs-edilen-taleh-bairzade-haqqinda-sok-fakt-nardaranlilari-aldadan-haci-yehudi-imis/> adresinden 3 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Guliyev, S. (2016). *Azərbaycanda dini təhsil və dünyəvilik*. Baku: Qanun Yayınları.
- GunazTV.az. (2021). *İran Partiyası Azərbaycanın daxili işinə qarışdı*. <https://gunaz.tv/az/post/5745> adresinden 9 Mayıs 2024 tarixində alınmışdır.
- Haynes, J. (2016). *Religious transnational actors and soft power*. Oxon and New York: Routledge.

- Haynes, J. (2021). Introduction: religion and international relations in the twenty-first century. Haynes, J. (Ed.), *Handbook on religion and international relations. Cheltenham and Northampton* (7. Baskı, s. 1–3) içinde. Edward Elgar Publishing.
- Haynes, J. (2021). Religion in international relations: theory and practice. Haynes, J. (Ed.), *Handbook on religion and international relations. Cheltenham and Northampton* (7. Baskı, s. 5–23) içinde. Edward Elgar Publishing.
- Hunter, S. T. (2010). *Iran's foreign policy in the Post-Soviet era: resisting the new international order*. Santa Barbara: Praeger.
- İsmayilov, E. (2012). Çarlık Rusyası döneminde Azerbaycan'da misyonerlik faaliyetleri. *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 34, 45–60.
- İsmayilov, V. (2018). Azərbaycanın Beynəlxalq Hərbi İlaqələri və Tərəfdaşları. <https://525.az/news/100872-azerbaycanin-beynəlxalq-herbi-elaqeleri-ve-terefdaslari> adresinden 2 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- Jödicke, A. (2017). Shia groups and Iranian religious influence in Azerbaijan: the impact of trans-boundary religious ties on national religious policy. *Eurasian Geography and Economics*, 58(5), 533–556. <http://doi.org/10.1080/15387216.2017.1413579>
- Karataş, İ. (2021). Iran's use of Afghan shiite migrants as proxies: the case of Liwa Fatemiyou. *The Journal of Iranian Studies*, 5(1), 31–53. <http://doi.org/10.33201/iranian.880171>
- Karsh, E. (2002). *The Iran-Iraq war 1980-1988*. Oxford: Osprey Publishing.
- Kerimli, T. (2015). *Taleh Bağirov kimdir və nə istəyir?* <https://oxu.az/cemiyyet/taleh-bagirov-kimdir-ve-ne-isteyir> adresinden 2 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Kerimova, E. (2016). *Dini radikalizmə qarşı mübarizə: nəticələr və vəzifələr*. https://www.yeniazərbaycan.com/Sosial_e30782_az.html adresinden 9 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Keskin, A. (2020). *İran'ın Karabağ siyasətinin 5 yüzü*. https://fikirturu.com/jeo-strateji/iranin-karabag-siyasetinin-5-%20yuzul/?%20fbclid=%201wAR20GYesIDVo0E_dKODB19Mu0T-I2QypDaM3xqgs%20LOUbU3BN8UL%20WTsEHZ4 adresinden 6 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- Khosravi, S. (2008). *Young and defiant in Tehran*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Louër, L. (2008). *Transnational Shia politics: religious and political networks in the gulf*. London: Hurst.
- Majidpour, M. (2013). The Unintended Consequences of US-led Sanctions on Iranian Industries. *Iranian Studies*, 46(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/00210862.2012.740897>
- Mammedov, C. (2018). *Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri: Tarix və müasirlik*. Bakı: TUNA Nəşriyyatı.
- Mehtiyev, F. (2005). *Dağlıq Qarabağ məsələsi və AİP-nin mövqeyi*. Bakı: Elm və Tehsil Yayınları.
- Memmedov, A. (2018). Azerbaijan'da din-devlet ilişkilerinin hukuki boyutları. *Hukuk ve Toplum Dergisi*, 10(4), 55–70.
- Mia.az. (2011). *İslam Partiyasının sədri Mövsüm Səmədov həbs olunub*. <https://www.mia.az/w29166/29166> adresinden 8 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Milani, M. (2013). Why Tehran won't abandon Assad(ism). *The Washington Quarterly*, 36(4), 79–93.
- Monique, C. ve Racimora, W. (2013). *The Armenia Iran relationship: strategic implication for security in the South Caucasus Region*. <http://www.esisc.org/upload/publications/analyses/the-armenian-iranrelationship/Armenian-Iran%20relationship.pdf> adresinden 18 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Musavat.com. (2009). *Azərbaycanda ənənəvi və qeyri-ənənəvi dini cərəyanlar*. https://musavat.com/news/olke/azerbaycanda-enenevi-ve-qeyri-enenevi-dini-cereyanlar_52005.html adresinden 9 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Musavat.com. (2011). *Bakıda missionerliyi yayan kitablar satılır, Quran yığıdırılır*. https://musavat.com/news/bakida-missionerliyi-yayan-kitablar-satilir-quran-yigidirilir_111274.html adresinden 25 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Mustafayev, V. (2023). *İranın Azərbaycana qarşı ideoloji fəaliyyətinin mərhələləri*. <https://ethnoglobus.az/print:page,1,919-ranin-azrbaycana-qari-deolj-falyyttn-mrhlr.html> adresinden 21 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Nasr, V. (2006). *The Shia revival: how conflicts within islam will shape the future*. New York and London: W.W. Norton ve Company. <https://doi.org/10.2307/20032188>
- Nesipli, N. (2000). *Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran ittifakının jeopolitik kuşatması*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Norton, A. R. (2007). The role of Hezbollah in Lebanese domestic politics. *The International Spectator*, 42(4), 475–491. <https://doi.org/10.1080/03932720701722852>
- Nye, J. (2004). *Soft power: the means to success in world politics*. Washington, DC: Public Affairs.
- Politicon.co. (2021). *Iran's sectarian politics and the fear of losing its image in Azerbaijan*. <https://www.politicon.co/az/analytics/123/irans-sectarian-policy-and-fear-of-losing-its-image-in-azerbaijan> adresinden 8 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Qafqazinfo.az. (2023). *Rufulla Axundzadə vəzifəli şəxslərə qarşı sui-qəsd hazırlayıbmış*. <https://www.qafqazinfo.az/news/detail/rufulla-axundzade-vezifeli-sexslere-qarsi-sui-qesd-hazirlayibmis-video-400543> adresinden 9 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Qurbanlı, M. (2021). Dini sahədə dövlət siyasəti: Reallıqlar və hədəflər. *Dövlət və Din*, 70(3), 7–13.
- Qurbanlı, M. (2021). Dini sahədə dövlət siyasəti: Reallıqlar və hədəflər. <https://scara.gov.az/az/x%C9%99b%C9%99r/ictimaiyyetle-elaqeler/meqale/dini-sahede-dovlet-siyaseti-reall%C4%B1qlar-ve-hedefler> adresinden 22 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Rotella, S. (2009). *Alleged Hezbollah plot in Azerbaijan*. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2009-may-30-fg-shadow30-story.html> adresinden 7 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Rovşanoglu, K. (2023). *Şiəlikdə müctəhidlik institutu*. https://bakuresearchinstitute.org/sielikde-muctehidlik-institutul/?utm_source adresinden 13 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Samedov, E. (2009). *Azərbaycanda din-dövlət münasibətləri və dini təhsilin formalaşması*. Bakı: AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu.
- Seib, P. (2012). *Real-time diplomacy: politics and power in the social media era*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137010902>
- Semati, M. (2008). *Media, culture and society in Iran*. London: Routledge.
- Shaffer, B. (2002). Is there a muslim foreign policy? The case of the Caspian. *Current History*, 101(568), 382–387.
- Sia.az. (2011). *Partiya sədri: "Azərbaycan İslam Partiyasının rəhbərliyi İrandan idarə olunurlar"*. <https://sia.az/az/news/politics/165435.html> adresinden 5 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Sinkaya, B. (2012). *İran'ın Kafkasya politikası*. Aydın M. (Ed.), *Kafkaslarda değişim dönüşüm (Avrasya üçlemesi III)*. (s. 229–256) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- STRATFOR. (2011). *Tensions growing between Azerbaijan and Iran?*. https://worldview.stratfor.com/article/tensions-growing-between-azerbaijan-and-iran?utm_source adresinden 23 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

- Şehitoğlu, R. (2024). Struggling with disinformation as an instrument of public diplomacy: a model proposal for Azerbaijan. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 96–116. <https://doi.org/10.25272/icps.1512183>
- Şen, G. (2012). İran ve “Arap Baharı”: Bağlam, söylem ve siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 95–118.
- Takeyh, R. ve Maloney, S. (2011). The self-limiting success of Iran sanctions. *International Affairs*, 87, 1297–1312.
- Uygur, H. (2020). *Dağlık Karabağ işgali ve İran'ın yaklaşımı*. <https://iramcenter.org/daglik-karabag-ısgali-ve-iranin-yaklasimi-277> adresinden 22 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- Üç Nokta. (2017). *Tolerantlıq öz mövqeyini, xüsusiyyətlərini qoruyaraq başqalarına hörmətlə yanaşmaqdır*. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2017_1432.htm adresinden 12 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
- Wehrey, F. (2013). *The forgotten uprising in eastern Saudi Arabia*. *Carnegie endowment for international peace*. https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/eastern_saudi_uprising.pdf adresinden 17 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- Yunusov, A. (2004). *Islam in Azerbaijan*. Baku: Friedrich Ebert Stiftung.
- Valiyev, A. (2018). *Islamic movements in Azerbaijan*. https://mesbar.org/islamic-movements-in-azerbaijan/?utm_source adresinden 26 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.
-